

BENKŐ ELEK

LÁSZLÓ GYULA KOLOZSVÁRI ÉVEI, KÖZÉPKORI RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGA

■ 1940 őszén, a második bécsi döntés után Teleki Pál miniszterelnök, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter és Fáy István államtitkár többször is leutazik Kolozsvárra. Felfogásuk szerint Észak-Erdély visszanyerése nemcsak honvédségi és közigazgatási kérdés, hanem legalább ilyen fontos ennek az országrésznek a szellemi fejlesztése is. Ennek két alapintézményét a Kolozsvárra visszatérő Ferenc József Tudományegyetemben és a felállítandó Erdélyi Tudományos Intézetben jelölték meg. Ami a bennünket közelebről érintő tudományágakat illeti, az újjászervezés terén a magyar vezetés először a kétségtelenül legnagyobb tekintéllyel rendelkező levéltárosra, Kelemen Lajosra gondolt, ám ő arra hivatkozva, hogy az elmúlt 22 évben kiesett a tudományos vérkeringésből, egyetemi feladatokat már nem vállalt. Azt viszont javasolta, hogy a népvándorlás kor és honfoglalás kor kutatására önálló tanszéket kell szervezni, és ennek élére a legalkalmasabb személynek László Gyulát tartja, akit a szervezés alatt lévő Erdélyi Tudományos Intézetbe is mint intézeti tanárt kellene kinevezni.

László Gyula neve ekkor már nem volt ismeretlen a magyar kulturális kormányzat előtt, egyrészt a Szent István-émlékkönyvbe írt koronázási jogartalmánya miatt, másrészt azért, mert azon fiatal magyar értelmiségiek közé tartozott, akikre nagy hatással volt Teleki Pál magyarságtudományi érdeklődése és geopolitikája, továbbá Györffy Istvánnak a néphagyományokkal kapcsolatos munkássága. Aligha véletlen, hogy e körből többen is egyetemi-intézeti felkérését kap-

nak ekkor, elég Balassa Iván, Bónis György, K. Kovács László vagy Makkai László nevére utalni.

A Szeckfü Gyuláék nemzedékéhez tartozó László Gyula szellemi képének formálódásakor tanult képzőművész volta mellett különösen fontos mozzanat az a bensőséges kapcsolat, ami Györffy Istvánhoz fűzte, és ami a régészet és a néprajztudomány kapcsolatának elmélyülését, ezen belül a magyar paraszti hagyományban megőrzött eszközkészítés történeti fontosságának felismerését eredményezte. A korszerű nemzettudat megformálásában Bartók és Kodály, illetve Móricz Zsigmond van rá nagy hatással, csak röviden utalok a barbárság vagy vélt barbárság kérdését zenei eszközökkel feszegető Allegro Barbaróra. Már Erdélyben, mint „a szegény ember régésze”, a *Termés* folyóirat körül tömörülő írókhoz és kutatókhoz kapcsolódik, köztük a csángókat kutató Mikecs Lászlóval vagy a székelység problémáit kíméletlen őszinteséggel feltáró Bözödi Györggyel.

Erdélyi munkásságának alapját Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter 1940. október 19-én teremtette meg azzal, hogy kinevezte László Gyulát, az idő tájt a Magyar Nemzeti Múzeum segédőrerét a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet tagjává, egyben a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem bölcsészettudományi karán intézeti tanárrá. Esküdtételére néhány nappal később, Teleki Pál miniszterelnök és Hóman Bálint jelenlétében került sor az egyetem központi épületében. 1941. április 30-án „A népvándorlás és a magyar honfoglalás korának régészete” tárgykörben egyetemi

magántanárrá habilitált. Kevéssel ezután, 1941. június 24-én Zichy István, az Országos Magyar Történeti Múzeum főigazgatója megbízza László Gyulát, hogy „az Erdély területén előkerült népvándorlás kori leletekkel kapcsolatos teendőket (hitelesítő ásatás, felvételezés, ásatás stb.) a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeummal karöltve önállóan lássa el. A teljes tudományos és személyi együttműködés biztosítására a fontosabb ásatásokon Múzeumunk meghívott szakembere is részt vesz. Az Erdélyi Tudományos Intézet költségén végzett ásatások anyaga mindaddig a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Magyar Történeti Múzeumának tulajdonát alkotja, amíg az erdélyi múzeumok ásatási területeinek kijelölése még nem történik.” Zichy felkérése nyomán László Gyula Kolozsvárra hozhatja barátját és kiváló segítőtársát, Méri Istvánt is.

1944. június 30-án a kormányzó László Gyulát a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem honfoglalás kori régészeti tanszékére egyetemi nyilvános rendkívüli tanárnak nevezte ki.

Ekkorra, az 1940-es évek első felére László Gyula neve már széles körben ismert volt Kolozsváron és Erdély távoli vidékein is, az igényesebb középiskolai tanárok rendszeresen elküldték nagyobb tanítványaikat az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében tartott előadásaira. Apám 1943-ban gimnazistaként az Erdélyi Tudományos Intézet Erzsébet úti épületében sírlapokat írt és rajzolt osztálytársával és barátjával, Egyed Jánossal; betűvetésüknek Méri István szigorú kritikáját is ki kellett állnia.

László Gyula sokoldalúsága jól egybevágott Teleki Pálnak az egyetemi tanárról és feladatáról vallott felfogásával: a vidékre kinevezett professzor nem ingázik, hanem leköltözik a szóban forgó egyetemi városba, és ott tanári munkája mellett bekapcsolódik a szellemi életbe is. Az erdélyi írókkal és képzőművészekkel egyébként kiváló kapcsolatokat ápoló László Gyula pótolhatatlan kultúrmissziót látott el akkor, amikor közvetlen kutatási körét, a népvándorlás kor és a honfoglalás kor régészeti emlékanyagát és az életmódot, hit- és szokásvilágot túllépve egyetemi és nyilvános előadásokon az egyetemes művészettörténet nagy teljesítményeit mutatta be az őszember művé-

szetétől a kortársakig, lebilincselő irodalmi tehetséggel és lélektani beleérzéssel. A hallgatókra gyakorolt személyes varázsa már ekkor közismert volt.

Kolozsvári éveinek legfontosabb munkája, *A honfoglaló magyar nép élete* (1944) megírása során a székelyekkel kapcsolatban is tett néhány figyelemre méltó, máig idézett megállapítást. Alaptétele, hogy az erdélyi, Küküllő menti avar tömb továbbélése jelenti a kulcsot e saját névvel, eredetmondával és rovásírással rendelkező magyar népcsoport eredetének kutatásakor. Azt is felvetette, hogy ezt az erdélyi népeiséget első királyaink a nyugati végekről, így a Fertő-tó környékéről és Mosonból, továbbá a későbbi Kis- és Nagykunság területéről keletre telepített, magukat hunnak nevező avarokkal is erősítették, talán éppen a székelyföldi középkori falképeken gyakran szereplő Szent László idejében. Mindez évtizedeken át az ismert, de kevésbé valószínű hipotézisek sorába tartozott, nem utolsósorban azért, mert jelentős lélekszámú, tömbszerűen megtelepedett késő avar kori népeiséget a két Küküllő mentén máig nem sikerült kimutatni. Mindazonáltal az utóbbi években növekvő hangsúlyt kapott a fenti teóriacsokor egyik melléktétele, amikor a székelyföldi antropológiai kutatások összefüggéseket állapítottak meg itteni temetők, illetve bizonyos dunántúli, avar, Karoling- és kora Árpád-kori temetők embertani anyaga között, többek között a bennük kimutatható mongolid elemek nyomán. Elképzelésének ösztönző hatása így még akkor is számottevő, ha a részletek többségéről a mai kutatás már másként vélekedik.

László Gyula fiatal korában erős érdeklődést tanúsított a freudi lélekelemzés iránt. Ennek hatása egy a Kolozs megyei Magyarszentpálról az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményébe került Árpád-kori oszlopfő (*Varázslat egy középkori falusi templomunkban*. Kolozsvár 1947) ábrázolásának elemzése. Az oszlopfőjezen szemérmetlen pózban kifaragott meztelen nőalak kultúrtörténeti vonatkozása it taglalva látszólag könnyen eligazodik a rontás és varázslat évezredek praktikáiban, valamint a tudat alá szorított én megnyilvánulásainak zűrzavaros világában éppúgy, mint másik ismert munkájában, egy 19. századi szamosháti kocsis-

történet elemzésekor a magyar ősvallás ágas-bogas kérdéseiben.

Erdélyi évei alatt sokat töpreng a székellyföldi középkori templomokban megfestett Szent László-legendacikluson, mely falképek szerinte még pogány kori örökséget őriznek: eredetileg nem Szent László és a kun párviadaláról, hanem kozmikus mítoszról, a világosság és a sötétség, a jó és a rossz küzdelméről volt szó. Ma, amikor számos részletkutatás nyomán e legendaciklus elterjedésében az udvari művészetnek és székellyföldi előkelők reprezentációs törekvéseinek tulajdonítunk fő szerepet, és tanulmányok sora elemzi az italo bizánci falfestészet stílusát és ikonográfiai sajátosságait, maga a problémakör pedig letisztított vagy éppen frissen felfedezett emlékekkel bővült (csak példaként említem a homoródkarácsonyfalvi unitárius templomban meglepően jó állapotban előkerült Szent László-legendát, rövid rovásírásos felirattal), László Gyula egyik éles szemű megfigyelésére mindenképpen utalnunk kell. László Gyula többször is leírta, hogy a viaskodó felek eredetileg sebezhetetlenek lehettek, erre utalnak egyes falképeken a körülöttük látható visszapatant, törött nyílvevők is. Ez utóbbi részlet, illetve a szokatlan irányba néző és nyilazó kunok mozdulata felkeltette az utóbbi évek kutatásának figyelmét, ami azzal a felismeréssel járt, hogy a lovas csatajelenet fölé ülő testhelyzetű, lebegő – sajnos nagyon erősen sérült – alakot festettek, minden bizonnyal a Szent Lászlót segítő Szűz Máriát, akiről visszapatantak az őt célba vevő pogány kunok nyílvevői (Bögöz, Maksa).

Ezekben az években László Gyula további, középkori vonatkozású munkái a kolozsvári származású Márton és György Szent György-szobrának lószerszámahoz kapcsolódtak, felhasználva az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményében őrzött, az eredeti szoborról készült gipszmásolatokat. Részt vett a kolozsvári Főtéren 1943-ban előkerült Árpád-kori temető hitelesítő ásátásánál is. Tudománytörténeti részlet, hogy a főtéri ásátás rendjén éppúgy támaszkodhatott a feltárás technikai részét lebonyolító Méri István segítségére, mint a gipszmásolat nyomán rekonstruált nyereg szerkesztési munkái során.

1944. szeptember 16-án az Egyetemi Tanács az erdélyi magyarság különböző képviselői kérésére úgy döntött, hogy az egyetem még ellenséges megszállás esetén sem távozik Kolozsvárról, dacolva a vallás- és közoktatásügyi miniszter ilyen értelmű kérésével. Kevéssel ezután, 1944. október 11-én Kolozsvárt megszállta a Vörös Hadsereg. László Gyula ekkor már nincs Kolozsváron, ugyanis a város 1944. június 2-i bombázása után családját Visegrádra, felesége rokonaihoz menekítette, és maga a háborús viszontagságok miatt csak a következő év március 18-án jelentkezhett az egyetem rektoránál. Addigra a megszálló szovjet csapatok a helyi hatalmat már átadták az új román főispánnak, a Tudományegyetem neve elől a *magyar királyi* jelző éppúgy eltűnt, mint az alapító, *Ferenc József* császár neve, a tanárok purifikálásával, mai szóval „átvilágításával” pedig a Legfelső Tisztogató Bizottság indított boszorkányüldözést. Az egyetemi tanács László Gyula jelentkezését örömmel vette, igényt tartott további munkájára, és értelemszerűen semmi terhelő vádat nem hozott fel ellene. Ennek megfelelően a főispán 1945. április 25-én engedélyezte is ideiglenes tanári működését „a purifikálási eljárásig”. Nyilvános rendes egyetemi tanári minőségben 1946. január 2-án köt vele munkaszerződést a román Nemzeti Oktatási Minisztérium.

A népi kollégiumok rendszerével rokonszenvező László Gyula egyetemi tanári munkája mellett 1945-től a kolozsvári Móricz Kollégiumnak a diákok által felkért tanár elnöke, ő tett javaslatot a heti szemináriumok tematikájára, a Kós Károly vezetésével rendbe tett Mátyás király-szülőházban. Kolozsvári közéleti jelentősége lett annak, hogy kiket hívtak meg ide előadónak és kiket nem.

1945-ben, aligha függetlenül az új politikai helyzettől, gyakran utal 1941–1942-es kijevei útjára. Az erről írt beszámoló tudományos kutatóutat emlegetnek, melynek keretében a szerző az egykori Lavra-kolostor épülettömbjében elhelyezett Történeti Múzeum anyagát, illetve a kiállításrendezés új, szovjet gyakorlatát tanulmányozhatta, a történelmi materializmus jegyében (*A korszerű régészeti múzeum. Tanulmányok a kijevei Történeti Múzeum kiállításáról. Kolozsvár*

1945. Világosság 1945. június 8. előtt). Szűkebb baráti köre azonban már ekkor úgy tudta, hogy német kérésre, német katonai egyenruhában azért küldtek egy nemzetközi szakértő csoportot Kijevbe, hogy a háborúban megsérült múzeum anyagának Berlinbe szállítását készítsék elő, ám erről a bizottság tagjai – így László Gyula is – megbízóikat sikeresen lebeszélték. Ezt a szovjet hatóságok utóbb meg is köszönték a résztvevőknek.

1947. január 27-én, a Magyar Népi Szövetség Országos Központjának múzeumi értekezletén László Gyula jelentést terjesztett elő a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum helyzetéről, együttműködéséről a Mikó Kollégiummal, illetve a tervezett kiállítás állapotáról. 1948. május 4-én Csögör Lajos kolozsvári rektor felkéri arra, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület régészeti, történeti, művészeti és néprajzi tárai újrendezésére tervezet készítsen.

Nagy munkabírást igénylő, szerterea-gázó munkája közben László Gyula rövidke levelet kap 1949. február 18-i keltezéssel Tolnai Gábortól, a VKM Felsőoktatási és Tudományos Ügyosztálya vezetőjétől: „...arra kérnélek, sürgősen gyere fel Pestre [...] Különféle tudományos tervek merültek fel Veled kapcsolatban s meg kellene ezeket beszélnünk.” Tolnai e megbeszélés után már részletesebb levéllel fordul Balogh Edgárhoz, a Bolyai Egyetem rektorához: „A magyar kultúrpolitika átszervezése során az elmúlt fél évben hajtottuk végre felsőoktatásunk reformját. Most kerül sor tudományos intézményeink és múzeumaink újjászervezésére [...] Az Országos Magyar Történeti Múzeum átszervezésénél nélkülözhetetlen szükségünk van László Gyulára. Őt szeretnénk kinevezni főigazgatóvá. (Azt is ide írom, hogy a pesti egyetem bölcsészeti karán az egyik régészeti tanszékre is őt akarjuk kinevezni.) Főlösképpen éppen Neked beszélnem László Gyula képességeiről. Hazajövetelét különösképpen sürgeti az a körülmény, hogy Alföldi András Svájcha disszidált, Fettich Nándort pedig eltávolítottuk.” Tolnai javaslata, amit romániai magyar pártvezetőkkel is egyeztetett, hogy László Gyulát rövidesen kinevezik a „Népvándorlás és az első magyar századok régészete” tanszékre nyilvános rendes tanárnak, majd szabadságot kap,

hogy a Bolyai Egyetemen befejezhesse az 1948/49-es félévet. Ezután a tavaszi féléveket szerződéssel, mint magyar állampolgár a Bolyai Egyetemen töltené.

László Gyula, miközben lázasan készült új feladatára, és tervek, rajzok sokaságát alkotta az eljövendő nemzeti múzeumi kiállítás készülő terveihez, 1949 tavaszán már láthatta, hogy a két „népi demokrácia” barátságát és együttműködését hangsúlyozó tervek és nyilatkozatok mögött egyre sötétebb árnyak sejlenek. Azt persze nem tudhatta, hogy a Rajk László belügyminisztersége alatt köztársaságellenes összeesküvéssé nagyított Magyar Közösség-per nyomozati anyagában az ő neve is szerepelt 1947-ben, a Rajk László letartóztatását megelőző hetekben azonban már világosan érezte, hogy valami nincs rendben körülötte, személyét ugyanis kolozsvári magyar kommunisták részéről félreérthetetlen támadások érték. Aggodalmának hangot is adott egyik, 1949. május 16-án Kardos Lászlónak írt levelében, a válasz azonban még június 3-án is megnyugtatóan hangzott: „Azok a hírek, amelyeket leveled végén említesz, minden alapot nélkülöznek. A tervek pontosan ugyanazok, mint amikor Veled erről beszéltünk. A kinevezéssel kapcsolatban azt írhatom, hogy folyamatban van a dolog, teljesen rendben, befejeződni azonban csak ennek a hónapnak a folyamán fog” – értesíti Klaniczay Tibor Kardos László nevében. Szinte ugyanekkor azonban a bukaresti magyar nagykövettől, Széll Jenőtől már olyan levelet kap, ami finom figyelmeztést tartalmaz: a nagykövet „mint gyakorlott óvatos duhaj” azt tanácsolja neki, hogy függetlenül a majdani visszatérési lehetőségre tett román ígéretről, családosul és valamennyi ingóságát összecsomagolva induljon Budapestre, még akkor is, ha ez most többletmunkát jelent számára.

1949. július 18-án László Gyula beadványban vázolja az – akkor csak időszakos gondolt – távozása miatti teendőket: a két főkollégiumot helyette Székely Zoltán, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum őrre látná el, ő is vizsgáztatna, de még jobb volna, ha ezt Szabó György kolozsvári régész és klasszika-filológus vállalná el. A szemináriumokat Ferenczi István tanársegédre is rá lehetne bízni. Szükség lenne egy gyakornok (Kiss Ani-

kó) felvételére is. Számol a román akadémiaiával közösen végzendő, az Olt melletti Ugrán tervezett ásatással is, Budapestre utazását – ki- és visszautazási vízummal – októberre tervezi. Mindezzel összhangban 1949. szeptember 17-én Balogh Edgár, a Bolyai Tudományegyetem rektora értesíti, hogy az egyetem alkalmazását az 1949/50-es tanévre is fenntartja.

1949. augusztus 5-én Dobrovits Aladár a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa nevében megbízza az Országos Magyar Történeti Múzeum régészeti kiállításának rendezésével. A meghívást szeptember 6-án a Magyar Tudományos Tanács Titkársága is megerősítette, László Gyula számára a kiállítás rendezéséért tiszteletdíjat állapított meg.

Mire László Gyula 1949 őszén Budapestre érkezik, fölötte az ég évekre beborul: a politikai tisztogatások elérik Kardos Lászlót, a budapesti meghívás értelmi szerzőjét, rivális „barátai” Budapesten a kijevi út miatt mint potenciális fasisztát feljelentik a Magyar Tudományos Tanács nagy hatalmú vezetőjénél, Gerőné Fazekas Erzsébetnél. Ennek eredményeként egyetemi kinevezésének tervét ejtették, októberben Tamás Lajos dékán rövid levélben tudatja vele, hogy „további intézkedésig Tanár Úr egyetemi előadásait nem vehetjük fel tanrendünkbe”. Novemberben Kolozsvárt már Balogh Edgár rektort is letartóztatják, amint a Rajk-per ürügyén az erdélyi magyar értelmiség is a célkeresztbe kerül.

A „száműzetés”, majd a Nemzeti Múzeum évei külön fejezetet képeznek, szempontunkból, a középkori régészet és művészettörténet felől nézve e korszak kiemelkedő és tanulságos vállalkozása az akkor még a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött Szent László-herma részletes vizsgálata, különös tekintettel az ötvöstechnikai részletekre és a sodronyománc európai elterjedésére. Munkájának előképe Pósta Bélának a vizaknai kehelyről szóló, metrikus, illetve szerkesztési kérdésekre is kitérő tanulmánya volt. Napirenden tartotta a koronázási jelvényekkel kapcsolatos kutatásokat is.

Hosszú távú hatását tekintve két ennél fontosabb mozzanatot is meg kell említenünk. Egyrészt egyetemi tanári munkáját, aminek nyomán a magyar középorkutatás nagy, úttörő nemzedéke látott munkához már az ötvenes évek második felében. Másrészt meghatározó szerepe volt annak a koncepciónak a kidolgozásában, mely szerint egymáshoz mozaikszerűen illeszkedő területek topográfiai kutatásával, egyben szakdolgozatok sorozatával országos jelentőségű településtörténeti ismeretekhez juthat a régészeti kutatás, különös tekintettel a honfoglalás kor és a kora Árpád-kor temetőihez kapcsolódó falusi települések felkutatására és módszeres feltárására. E kiterjedt munkához kapcsolódott László Gyula felgyői ásatása is.

Felidézve egyetemi éveinket az 1970-es évek derekán, pontosan emlékszem arra, hogy László Gyula támogató figyelemmel és szeretettel hallgatta meg beszámolóinkat, terveinket és egyre határozottabb igényeinket a középkori régészeti oktatás kibővítéséről, fejlesztéséről. Utódjának eredetileg a középkori régészet egyik legkiválóbb művelőjét, Horváth Istvánt szemelte ki.

Hosszú életének és szerteágazó munkásságának idevágó eredményeit áttekintve tévednénk, ha pályája sikerét a szilárd eredmények és az idők során kevésbé igazolható feltevések egyenlegével próbálnánk kifejezni. Ezen ugyanis legalább két súlyos mozzanat is túlmutat. Egyrészt szellemét, sokszor zavarba ejtő gondolkodásmódját és módszerét idézem, aminek köszönhetően a sokoldalú műveltséget, technikai tudást, beleérző képességet és a reáلتudományok fontosságát jóval azelőtt képviselte saját példájával, mielőtt még ezt az interdiszciplinaritás eszméje és a posztmodern régészet kifejezetten igényelte volna. És ő volt az, aki megmutatta nekünk tudományunk nemzeti feladatait a hazánk földjében rejlő valamennyi régészeti lelet és művészeti emlék felelős szeretetével, a mítoszokon és romantikán túl a nemzettudatot és emberi önismeretet megalapozó humánus és szakmai tisztesség példájával.